

De laatste der Mohikanen

Bij het einde van VONK

Frans Daems

We staan nu aan het eind van de veertigste, en jammer genoeg laatste jaargang van VONK. In 1969 werd de Vereniging voor het Onderwijs in het Nederlands (VON) in Nederland opgericht; op 3 november 1970 was het de beurt aan VON-België. Als tijdschrift kregen de leden van VON-België gewoon het Nederlandse *Moer*. Daarnaast verscheen van 1971 gedurende tien jaar, een gestencild Vlaams ledenblad: *VON-Informatie*. Dat ledenblad kreeg geleidelijk aan meer body, en vanaf nummer 1 van de elfde jaargang (1981) werd het een heus tijdschrift onder de naam VONK, met Linda Van der Auwera als hoofdredacteur. Vanaf nummer 12/4 (1982) tot vandaag heeft Rita Rymenans ononderbroken gefungeerd als hoofdredacteur.

Ik wil hier graag een eresaluut brengen aan de mensen die in wisselende samenstelling met grote inzet en bevlogenheid de redactie hebben gevoerd. Alle namen noemen is niet goed mogelijk, maar ik noem toch graag de redactieleden die al twintig jaar of meer trouw op post zijn: Katrien De Vlaemynck, Veerle Geudens, Luc Vercammen en Luc Wyns. Daarnaast maakte ook wisselend iemand van het CTO in Leuven deel uit van de redactie; de voorbije tien jaar was dat Koen Van Gorp. Heel bijzonder wil ik mijn waardering en die van velen uitspreken voor de grote verdiensten van hoofdredacteur Rita Rymenans.

De redactie schreef in het eerste nummer nieuwe stijl (VONK 11/1, 1981):

"Wij vinden het [= VONK] een erg goede naam voor wat we willen zijn: niet een schijnwerper die alles helder maakt, maar de aanzet waarmee de lezer kan starten en het zelf gaan doen."

Die uitspraak is kenmerkend voor iets wat we in VONK altijd teruggevonden hebben: bescheidenheid van het tijdschrift, en een appel aan de leraar-lezer. De bescheidenheid had ongetwijfeld te maken met het feit dat de VON en haar tijdschrift gedragen werden door leraren in het veld, en niet de emanatie waren van een onderwijsoverheid, inspectie, onderwijskoepel, universiteit, wetenschappelijke vereniging of vakbond. Gedreven door het vernieuwende gedachtegoed van eind jaren '60, begin jaren '70 van de 20ste eeuw, wilden zij van onderaan, van op de werkvloer, het taalonderwijs verbeteren. Daarbij maakten zij wel dankbaar en kritisch gebruik van

de kennis die zij in de taalwetenschappelijke, onderwijskundige en sociaalwetenschappelijke wereld in Vlaanderen, Nederland en internationaal konden vinden. Ze schreven over hun eigen ervaringen met nieuwe aanpakken, ze ontwikkelden nieuwe praktijkkennis, en ze probeerden nieuwe kennisontwikkelingen te verwerken en naar ons taalonderwijs te vertalen. Zo probeerden ze vonken te doen overslaan naar andere leraren en scholen, en hen aan te sporen in de vernieuwingen mee te gaan.

Wanneer ik de jongste dertig jaargangen overloop, zie ik daarin een aantal themata, klemtonen en opvattingen telkens weer terugkomen. Het volgende lijstje is daarvoor illustratief, maar zeker niet volledig: expressie, creativiteit, drama, literatuurbeschouwing, jeugdliteratuur, gedichten, interview, computers en ict, internet, spelling, werkwoordspelling, theater, taalleerproblemen, dyslexie, projectonderwijs, beroepsonderwijs, project algemene vakken (PAV), leestechieken, leesstrategieën, taalbeschouwing, spraakkunst, intercultureel onderwijs, taalbeleid, taalgericht vakonderwijs, taakgericht taalonderwijs, metacognitie en reflecteren, schoolboekbeoordeling, literaire competentie, taaltoetsen, gelijke onderwijskansen (GOK).

Op enkele in mijn ogen karakteristieke zaken ga ik kort in.

Visie op taal en taalonderwijs

De VON meende dat je maar aan het ontwikkelen en promoten van behoorlijk taalonderwijs kunt werken, wanneer je daar een gedegen inhoudelijke basis voor hebt. Ze ontwikkelde daarom haar eigen 'ideologie' – een samenhangend geheel van inzichten, opvattingen, houdingen, waarden en normen – over samenleving, taal, onderwijs in en van het Nederlands, en onderwijs en vorming in ruimere zin. Ze formuleerde die ideologie in haar *VON-visie* (VONK 12/4, 1982). Een verkorte en geactualiseerde versie verscheen in 1996 en in 2006 (voor dat laatste zie www.von.be/documenten/site/VONvisie.pdf). Invloed van die visie vinden we in talrijke artikelen terug.

Vernieuwingsgerichtheid

De gedachte als zou het (taal)onderwijs vroeger beter zijn geweest, vind je niet terug in VONK. Goed taalonderwijs vergt immers een continue zoektocht naar verbetering van het bestaande; aanpassing en verandering omdat het bestaande nooit volmaakt is, en omdat je telkens opnieuw rekening moet houden met nieuwe gegevens, kennis en ontwikkelingen in samenleving, onderwijsbeleid en onderwijs.

Emancipatie

Wie veertig jaar geleden de woorden 'emancipatorisch onderwijs' in de mond nam, werd makkelijk verdacht van slinkse, extreemlinkse nieuwlichterij. De VON en VONK gebruikten het woord 'emancipatorisch' voor zover ik kan zien niet zo vaak, maar ze onderstreepten wel de noodzaak van fundamentele gelijkberechtiging van alle lerenden en taalgebruikers ongeacht hun individuele, sociale, culturele of etnische achtergrond, het recht op zelfontplooiing van alle lerenden, het ontplooiingsrecht

van alle sociale groepen en hun cultuur of subcultuur, en het belang van hun inschakeling in onze samenleving. Meer concreet betekende dit onder meer bijzondere aandacht voor de leerbehoeften en leermoeilijkheden van alle taalzwakkeren, evengoed autochtone als allochtone leerlingen. Het onderwijs in het Nederlands, als NT1 of NT2, levert hefboomen voor die emancipatie via zijn grote componenten: taalvaardigheid, taalbeschouwing en literatuur.

Competentieleren

De termen en het begrip 'competentieontwikkeland' of 'competentiegericht' leren en onderwijzen hebben in de onderwijsretoriek nog maar een goede tien jaar geleden hun intrede gedaan. Sommige onderwijskundigen wezen het bedrijfsleven of de pr-wereld aan als bron voor het competentiedenken. Tegenstanders van het competentiedenken, zoals *Onderwijskrant*, gebruikten die oorsprong als argument ertegen. Maar het zuivere competentiebegrip vinden we al in artikelen in veel vroegere jaargangen van VONK, ook al kenden de auteurs toen de term zelf misschien nog niet. Daarbij hadden de auteurs in VONK hun competentieopvatting helemaal niet ontleend aan het bedrijfsleven of de pr-wereld, maar hing ze samen met het denken in termen van doelstellingen met betrekking tot leerinhouden, kennis, taal- en communicatievaardigheid, attitudes, en strategisch handelen en leren.

Strategisch handelen en leren

Onderwijs bestaat erin dat de wetende leraar de lege hoofden van de onwetende leerlingen vult. Dat is een oude onderwijsopvatting, bekend als het 'transmissiemodel'. Van meetaf aan is door de VON daarentegen de gedachte gepropageerd dat alle leren plaatsvindt in het hoofd van de lerenden, en dat dus alle onderwijs erop gericht moet zijn de lerende zelf, actief dus, te laten leren mede dankzij de input, de werkvormen, kortom de hele aanpak van de deskundige begeleidende (en leidende) leraar. Sinds een aantal jaren noemt men dat het 'constructiemodel'. Om echt goed te kunnen leren moet een leerling actief en met een passende mate van zelfstandigheid betrokken zijn in het verwerken en verwerven van kennis, informatie en vaardigheden, en zo handelingsstrategieën verwerven die hij in nieuwe situaties kan inzetten. Dat leren wordt nog versterkt door samenwerking tussen de leerlingen: 'coöperatief leren'. De taalvaardigheidsmodi die bij Nederlands geoefend worden – spreken, luisteren, kijken, lezen, schrijven – spelen een belangrijke rol in alle vakken en leergebieden. Het gaat met andere woorden om echte vakoverschrijdende vaardigheden, functioneel voor het leren leren. Het verbaast dan ook niet dat in VONK heel wat wegbanende artikelen zijn verschenen rond de thematiek van het (meer) zelfstandig, coöperatief en constructief leren.

Anders evalueren

Als er bij Nederlands iets is waarover altijd veel ontevredenheid heeft bestaan, dan is het wel de traditionele correctie- en beoordelingspraktijk. De titel van het artikel van Roger Roger (VONK 13/1, 1983) was tekenend: *De rode balpen slaat weer toe... Enkele bedenkingen over opstelbeoordeling*. We moeten onderscheiden tussen formatief en summatief beoordelen, diagnostische en selectieve, product- en

procesevaluatie. Wanneer we onderwijs in deelvaardigheden alleen toelaten wanneer het geïntegreerd is in het verwerven van totaalvaardigheden, dan moet de evaluatie dat ook weerspiegelen. Bevragen van kennis is niet de manier om vaardigheid te evalueren. Niet alleen de leraar evalueert. Jezelf en anderen evalueren maakt ook deel uit van het leerproces van de leerling. Heel wat artikelen en een paar themanummers (VONK 34/1 en 34/2, 2004) hebben pogingen ondernomen om uit te werken hoe we evalueren zo kunnen organiseren dat het ecologisch, inhoudelijk en begripsmatig valide is, betrouwbaar, transparant, eerlijk, in overeenstemming met de beoogde gevolgen. Zulke evaluatie, waarin ook de lerenden actief zijn, wordt door onderwijskundigen tegenwoordig 'assessment' of 'alternatieve evaluatie' genoemd.

Taal in de lengte

VONK heeft zich altijd gericht tot kleuterleid(st)ers, onderwijzers en leraren secundair onderwijs, en op de hele loopbaan van leerlingen van kleuterschool tot het eind van het secundair onderwijs; een enkele keer kwam ook het hoger onderwijs in het vizier. Artikelen hadden natuurlijk vaak betrekking op een bepaalde fase daarin, maar zo veel mogelijk toch in het perspectief van het voorafgaande en het volgende onderwijs. Oorspronkelijk sprak men daarbij over 'longitudinaal onderwijs'. Sinds een aantal jaren spreken we nu over 'doorlopende leerlijnen'.

Taal in de breedte

Van bij de aanvang wou de VON zich niet alleen op het vak Nederlands richten, maar ook op alle andere vakken en leergebieden want ook daarin wordt taal gebruikt en geleerd. In dat verband sprak men over het 'latitudinaliteitsprincipe'. In VONK 18/1 (1988) besprak Rita Rymenans het baanbrekende werk *Leerlingen, taal en school. De rol van taal in elke onderwijsleersituatie* van Maria van der Aalsvoort en Bart van der Leeuw uit 1982. Sindsdien heeft VONK geregeld aandacht besteed aan het onderwerp 'taal in de niet-taalkvakken', wat geleidelijk verbreed is tot 'Nederlands als instructietaal', 'taalontwikkend onderwijs', 'taalgericht vakonderwijs' en 'taalbeleid'. Vanaf 2001 was taalbeleid prominent aanwezig in heel wat nummers, en zijn er hierover, behalve geregeld losse artikels, themanummers geweest: VONK 31/1 en 31/2 (2001), VONK 35/1 en 35/2 (2005) en VONK 38/1 en 38/2 (2008). Die aandacht voor taal in alle onderwijs heeft doorgewerkt bij de inspectie van de Vlaamse Gemeenschap en in het beleid van de jongste twee Vlaamse ministers van onderwijs, Frank Vandenbroucke en Pascal Smet. En de laatste jaren vooral ook in de scholen en de lerarenopleidingen. Het zal ook wel geen toeval zijn dat twee VONK-getrouwen, Rita Rymenans en Koen Van Gorp, samen met Harry Paus, de auteurs waren van de Taaluniepublicatie *Dertien doelen in een dozijn* (2003), waarin de talige competenties van alle leraren beschreven worden (<http://taalunieversum.org/onderwijs/taalcompetenties>).

Taalvariatie

In de beginjaren waren moedertaal en Nederlands nog synoniem. Al snel is het besef gekomen dat er in het Nederlands veel regionale en sociale variatie zit, dat de moedertaal van de meerderheid van de leerlingen geen AN is, dat we in ons onderwijs tal van leerlingen hebben met een heel andere taal als moedertaal, en dat de instructietaal een register is dat geen van de leerlingen van buiten naar school meebrengt. Standaardnederlands is een belangrijke focus in het onderwijs Nederlands, en beheersing daarvan draagt bij aan de emancipatie en cultuurparticipatie van alle leerlingen, autochtone en allochtone. Maar taalvaardigheidsontwikkeling mag niet beperkt worden tot verwerving van de standaardtalige woordenschat, uitspraak, spelling en grammatica. Het (taal)onderwijs moet voortbouwen op de moedertaalcompetentie van de leerlingen, en het moet inzicht brengen in de functionele en sociale waarde en waardering van taalvariëteiten.

Toegankelijkheid

De artikelen in VONK waren geschreven met als eerste doelpubliek leraren van alle onderwijsniveaus. Goed onderwijs wordt immers vooral gemaakt door de leerkrachten, en dus moeten taal, stijl, veronderstelde achtergrondkennis, format en dergelijke op hen afgestemd zijn. Die publiekgerichtheid werd bevestigd in een projectvoorstel dat ik onlangs mocht beoordelen, en dat VONK als model noemde voor zijn voorgenomen publieksversie:

“Een mooi voorbeeld van ‘toegankelijke stijl’ is te vinden in de artikelen die verschijnen in het tijdschrift VONK [...]. De nodige aandacht gaat er naar helder taalgebruik, een functionele lay-out en leesondersteunende middelen (bv. het opnemen van kernwoorden in de kantlijn).”

Niet eng Vlaams

De Vlaamse VON en VONK hadden de Vlaamse samenleving en het Vlaamse onderwijs als setting, als ‘Sitz im Leben’, en ze hielden alle onderwijsnetten te vriend. Maar ze hebben gelukkig ook altijd opengestaan voor de wereld buiten Vlaanderen en België. In het bijzonder was dat voor allerhande ontwikkelingen bij onze noorderburen, in het onderwijs Nederlands, in onderzoeksinstellingen zoals de Nederlandse universiteiten en in ondersteuningsinstellingen zoals SLO of Cito. Een niet onbelangrijk aantal artikelen is geleverd door Nederlandse collega's, en VONK werd ook in Nederland gelezen. Ik wil ook onderstrepen dat de Nederlandse Taalunie sinds de tweede helft van de jaren '90 belangrijk als steun en kader is gebleken voor contacten en samenwerking met vele collega's in Nederland en Vlaanderen.

Een gelukkig vooruitzicht om af te sluiten

In 2003 is het *Werkblad voor Nederlandse Didactiek* van de Universiteit Antwerpen gestopt. *Moer*, het tijdschrift van de Nederlandse VON, is in 2005 na vijfendertig jaar ter ziele gegaan. VONK was nog het enige tijdschrift dat specifiek op het onderwijs Nederlands was gericht. Van *Moer* kunnen de artikelen in pdf-vorm nog online geraadpleegd worden (www.vonmoer.nl/detz.html). Ik ben blij te vernemen dat de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (www.dbnl.org) met een subsidie van de Nederlandse Taalunie bezig is de jaargangen van VONK te digitaliseren. Die goudmijn, en tegelijk een stukje cultuurhistorisch erfgoed, mag inderdaad niet verloren gaan.

Frans Daems
Universiteit Antwerpen
frans.daems@ua.ac.be